

МОВНИЙ ПОРТРЕТ ПЕРСОНАЖА У ТВОРІ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Віталія БОЙТОР

З прагматичної точки зору, дослідження мовної тканини творів художньої літератури та процесу створення мовних портретів літературних персонажів викликає цілком виправданий інтерес з боку філологів. Адже мова художньої літератури визначається надзвичайним багатством лексичних значень, образністю, наявністю різноманітних засобів експресії та впливу, особливою побудовою мовлення, що створює специфічний художній ефект. “Ни в каком другом стиле взаимодействие со всеми ресурсами и всеми средствами языка не достигает такой глубины и не облекается в такие разнообразные формы, как в стиле художественной литературы.” (2).

Мовні характеристики персонажів складають важливу, а у деяких жанрах основну, частину твору літератури. Будь-який художній твір складається з двох шарів, а саме — мови персонажів і мови автора. Саме ці два типи мови вважаються основними стилістичними компонентами твору, а їх чітке розмежування є запорукою успішного філологічного дослідження. Кожен із шарів може включати в себе певні складові частини, які також мають своє просодичне оформлення. Специфіка твору художньої літератури залежить не тільки від типу повідомлення, але й від ролі, яку собі відводить автор. У художньому тексті важливим є те, як подається матеріал, від кого йде розповідь (від автора, розповідача, очевидця і т. д.)

У літературному творі слова автора перемежаються з мовними характеристиками героїв. Мова персонажів — це творіння самого письменника. Вона відображає уявлення автора про те, як говорять люди у житті, тобто, вона є засобом відтворення живої людської мови. Крім мови оповідача тут втілюються різні типи мови персонажів з їх різними нормами: літературно-письмовою, діалектною, жаргонною. Пряма мова, як правило, ясно вказує читачеві на те, з яким різновидом мови він має справу. Саме у ній максимально повно відображена специфіка мови персонажа.

Мовні характеристики літературних героїв неможливо вивчати окремо від мови автора. У літературі 17 ст. мова автора ніби поглиналася мовою персонажа. У ХІХ ст. співвідношення значно змінюється. Автори намагаються не описувати мову своїх персонажів, а передавати її у формах близьких до живої розмовної мови. Таким чином, тільки у ХІХ ст. соціально-мовна характерологія стає повністю оформленим літературним прийомом і предметом спеціального розгляду з боку літературознавців.

Наукове вивчення усіх аспектів мовно-художньої творчості, і мовних характеристик зокрема, спирається на єдність усної та письмової форм мови. Вивчення літературно-художнього тексту у письмовій формі стало вже традиційним. Сьогодні дедалі важливішим стає дослідження філологами звучної форми творів художньої літератури. Це зумовлено тим, що просодична організація тексту об'єктивізує його лінгвопоетичні та лінгвостилістичні властивості (3). Як невід'ємна складова художнього тексту, мовний портрет "Speech portrayal" вивчався і продовжує вивчатися переважно у лексичному, лексико-фразеологічному, синтаксичному та ін. аспектах. Практично не досліджувався один, надзвичайно важливий аспект, який полягає у використанні параметрів просодії для створення мовного портрету персонажа при усному зідтворенні його мови.

Не останню роль у тому, яким є спосіб створення мовних портретів, відіграє жанр художнього твору. Мовна характеристика героїв оповідання, повісті або роману, є одним із компонентів їх загального змалювання, значне місце відводиться авторській характеристиці та тій, що виражена через інших дійових осіб. У драмі — це єдиний спосіб зображення персонажа. Саме у п'єсі пряма мова героїв (за винятком авторських ремарок) складає мовну тканину твору. Отже, цілком зрозумілий інтерес до мови героїв у творах драматургії, так як наше сприйняття п'єси відбувається через неї.

Аналіз тематичного змісту мови персонажа дозволяє визначити сутність образу та виявити схожість / відмінність у мовних портретах представників різних соціальних груп. Тематичний зміст висловлювання відображає коло ідей та інтересів персонажа, його світогляд, визначаючи вибір лек-

сики та способи синтаксичної будови. Оскільки соціальний стан, вік, освіта, професія та інші фактори не можуть не відбитися на його мові, то вона завжди акустично обумовлена. При цьому не тільки слова, словосполучення, синтаксичні конструкції, але й голос, вимова, акцент вказують на соціальну приналежність мовця.

Намагаючись здійснити свій творчий задум, автор змушує героя змінювати його мову у залежності від того, кому вона адресується. Літературний персонаж обов'язково стикається з іншими персонажами, вступає з ними у ділові, дружні, офіційні стосунки. Кожна із ситуацій спілкування певним чином впливає на мовця і викликає зміни у його мові, а завдання дослідника — обґрунтувати і пояснити ті чи інші зміни.

Коли предметом філологічного дослідження стає радіоп'єса або озвучений художній твір, у основі яких лежить твір літератури у письмовій формі, тоді дослідник має справу з художнім читанням або акторською грою, а виконавцем є читець або актор. Створення типових образів є складним процесом, де актор або читець використовують різні засоби, включаючи **голосову та мовну типізацію** (5).

У основі голосової типізації, на думку Кулешова В.В. (5), виконавець повинен бачити інформацію про тип голосу та перетворити її у найвиразнішу рису образу. Виконавець твору зображає (відтворює) мову і голоси багатьох персонажів, тому він говорить "чужим", а не своїм природнім голосом. Адже голосова типізація — це певне відхилення від тембру голоса актора із переважанням певної характерної особливості. Так, описуючи типи голосів персонажів, ми повинні виділяти домінуючу характеристику у їх голосі.

Мовна типізація — поняття дещо ширше і включає в себе голосову типізацію. Глибина мовної типізації у актора і читця буде різною. При художньому читанні, коли кількох персонажів озвучує одна людина, достатнім вважається виділення таких голосових характеристик, які б відрізняли одного персонажа від мови іншого. Дуже яскравою мовна типізація стає у грі актора, оскільки той тимчасово перетворюється у свого героя і створює багатий, живий образ: (3)

Вибір засобів повної типізації спирається на аналіз тих

особливостей фонації (рух тону, діапазон, темп, гучність, якість голосу, паузація), що об'єднує термін "просодія" (6). Тут мова йде про підвищення і пониження тону, відносно прискорення чи сповільнення мовлення, розрив у повідомленні, реалізація голосу у тому чи іншому регістрі діапазону і т.д. Зрозуміло, що усі перераховані особливості можна сприймати на слух як у їх поєднанні, так і окремо. Але таке виділення можливе лише завдяки наявності фону, створеного іншими просодичними характеристиками.

Поєднання просодичних параметрів у мові дозволяє нам говорити про їх відносну самостійність стосовно одне одного. Так, високий рівень діапазону супроводжується підвищеною гучністю, але не швидким темпом, а низький рівень діапазону добре поєднується із заниженою гучністю і швидким темпом. Швидкий темп може супроводжувати як тиху, так і гучну мову, тоді як дуже швидкий — виключно тиху.

Жанр художнього твору, особистість виконавця, його майстерність та кількість персонажів завжди визначають вибір засобів типізації і, у залежності від останніх, ми розрізняємо "мінімальний мовний портрет", "типовий мовний портрет", "повний мовний портрет" (5).

У "мінімальний мовний портрет" входить мінімальне число звукових характеристик, які відрізняють мову різних персонажів. Сюди найчастіше входять голосові характеристики, що легко виділяються на слух. З таким повним портретом ми маємо справу при художньому читанні, де кілька ролей виконує одна людина. Кожен персонаж наділяється такими рисами, які властиві лише йому і не зустрічаються у мові інших дійових осіб. Ці голосові і мовні особливості виконавець повинен зробити постійною характеристикою того чи іншого героя, а їх кількість у кожному окремому випадку може бути різною, в залежності від кількості дійових осіб у творі.

Мова двох персонажів у діалозі може бути протиставлена за однією ознакою, наприклад, за середнім темпом мовлення. Для передачі мови трьох і більше осіб цього недостатньо, тому виконавець намагається знайти додаткові засоби зображення, і їх вибір зумовлений глибиною проникнення актора в образ. Мова дітей та дорослих відтворюється,

як правило, у різних рівнях діапазону його голосу. Для дитячого голосу він може обрати верхній рівень, для дорослого — середній, а для людини похилого віку характерним стане верхній рівень діапазону за межами його нормально-го рівня.

“Типовий мовний портрет” містить у собі ті особливості голосу та мови, які дають певне уявлення про образ, найчастіше зустрічаються у його мові.

Існування певних типів мови пов'язане не тільки з тими мовними характеристиками, у яких відображені певні соціальні чи професійні діалекти, але також і з тими, у яких відтворено саме індивідуалізовані типи мови (інтелектуальний, грубий, педантичний, манірний тощо).

Відомо, що літературно-художні твори не супроводжуються просодичною розміткою, але типовий мовний портрет обов'язково містить у собі специфічну просодію даного типу (5). Отже, виявлення загальних властивостей мовлення дозволяє нам говорити про типові мовні характеристики, а виявлення загальних рис у голосі, просодії дозволило поставити питання про голосову типізацію. Вимова, вибір, певних варіантів фонем, сам голос, манера голосової артикуляції, особливості просодії — усі ці характеристики відрізняють один соціальний тип від іншого.

“Повний мовний портрет” включає в себе мінімальний та типовий портрети, а також усі індивідуальні та нетипові особливості мови персонажа. Тільки у виконанні актора мовний портрет може бути повним, а сам образ персонажа — багатим внутрішніми якостями.

“Under Milk Wood” Play for Voices, написаний англійським поетом Томасом Діланом твір, не є типовим зразком мовно-художньої творчості. Ця радіоп'єса була створена автором для голосів, не для акторів. Один із найоригінальніших творів у літературі, він є унікальним у своєму роді. Написана для “вуха”, а не для “ока”, вона не обмежує нашу уяву. У ній об'єднується п'єса та поема. Гра слів, витонченість, гумор, мистецтво створення образів, ритм поезії, виразний індивідуальний стиль прози гармонійно переплітаються у цьому багатому мовному матеріалі.

Специфіка “Under Milk Wood” і блискуча гра акторського складу із Уельсу надають персонажам сили, природності,

робить їх надзвичайно живими. П'еса для Голосів дійсно багата голосами, і у кожному з них втілений майстерно створений актором образ.

Captain Cat, сліпий оповідач, що веде нас вуличками маленького вигаданого уельського містечка, знайомить нас із його мешканцями і розповідає про них цікаві речі. Старий морський капітан у відставці, вий першим зустрічає ранок у цьому фантастичному місті і будить інших мешканців. Він чує кроки, голоси, впізнає кожного, хто проходить біля його вікна: дітей, що йдуть до школи, листоношу, що заходить у кожну хату, роздаючи листи, та молочника, який розносить молоко.

“ Somebody's .hit Maggie \Richards. Two to one
soft

it's 'Billy \Swensea. | 'Newer .trust a .boy who \barks.”
soft

“ That's 'Willy Nilly knocking at bay \View.
soft

Rat-a-tat, ξ very \ soft. The 'knocker's .got a kid glove \on.”
soft

“ Ocky 'Milkman on his \ round. I 'will say this, ξ

his milk is as fresh as the dew. | | 'Snuffle on, \ Ocky ξ

'watering the \ town ... | | | 'Somebody's \ coming. | Now
the 'voices
soft

.round the .pump can 'see somebody \ coming.
quickly

Із монологів слухач дізнається про його повне пригод життя, і це допомагає створити в уяві певний образ, наділений автором характерними рисами, і зрозуміти причину такого його змалювання актором. Адже навіть у такому своєрідному творі, на допомогу виконавцю і слухачу приходять автор із його підказками і поясненнями. Надаючи інформацію про себе та інших персонажів, сліпий капітан допо-

магає йому здійснити творчий задум, а нам — через призму створених образів, зрозуміти його.

Якими голосовими характеристиками наділив персонажа актор? Який мовний портрет створив?

Якість голосу капітана можна визначити як “дрижання” (tremulousnes). У людей похилого віку вона зустрічається часто. Але у різних мовленнєвих ситуаціях його голос якісно змінюється. Так, наприклад, розмовляючи сам із собою, він говорить тонким, високим голосом (“falsetto”); коли він поринає у спогади, ніби спілкується із своїми друзями, голос стає хриплим (“hoarse”). Це зумовлено професією героя, оскільки, голоси моряків, як правило, можна описати як “глухі” (“hollow”), “гортанні” (“throaty”), “хриплі” (“hoarse”). І можливо, “металеві” (“metallic”). У діалогах із коханою колись жінкою тембр голосу стає ниючим.

Мова капітана характеризується використанням верхньої частини діапазону, що зумовлено віком мовця, середнім темпом мовлення із прискореннями або сповільненнями, короткими паузами. Captain Cat говорить тихіше за інших персонажів, тобто, гучність мовлення нижча середньої. Його голос легко варіюється у межах діапазону, але переважають спадні тони (falling tones).

Голос листоноші Willy Nilly звучить вранці у кожній домівці. Роздаючи пошту, він повідомляє господарів про останні новини.

“Morning, ξ Mrs. \ Ogmore / Pritchard. | | 'Here's a letter
for .you with 'stamped and adressed .envelope \ enclosed,
quickly
all the way from \ Builth / Wells. | | A .gentleman .wants
loud
to .study 'birds. | *quickly* and can .he have .accomodation for two
\ weeks and a \ bath \ vegeterian.”

Найбільш яскравою характеристикою цього голосу є “гортанність” (“throaty”). Він низкий, але сильний. Тон вар-

іюється у межах низького діапазону. Мова листоноші носить інформативний характер. Цим зумовлена схожість інтонаційного оформлення речень — поступово низхідна шкала з виділеними тонально опорними словами. Гучність залишається незмінною протягом усього повідомлення, що спричинює деяку монотонність. Швидкий темп зумовлений, набуть, частим повторенням тих самих повідомлень. Короткі паузи переважають, а довгі вжиті, очезидно, для виділення певного слова або висловлювання. Перераховані особливості мовного портрету Willy Nilly викликані, на нашу думку, специфікою його професії. Усі просодичні засоби служать для збільшення експресивності мовлення.

Зовсім інакші риси притаманні Polly Garter — молодій задоволеній життям жінці, багатодітній матері.

“ ‘Me, ξ .Polly \ Garter, | ‘under the \ washing line, ξ
 ‘giving the breast n the `garden to my .bonny new
 \baby. | | /Nothing | ‘grows in our `garden, /only \washihg. |
 ‘And `babies. | ‘And where their ‘fathers live, my `love? |
‘Over the `hills ξ and `far /away. | | ‘You are .looking at, me
`now. | | I .know what you are \ thinking, ξ you ‘poor .little
 \ creature. ”

Акторка наділила свою героїню приємним, мелодійним голосом, який стає ще більш чистим і дзвінким, коли та співає. Характер героїні, її оптимізм, любов до життя відбивається на її мові — велика кількість висхідних тонів та високих складних тонів (rising, high falling tones) відразу відчутна. Характерним є використання середнього діапазону мовлення та чистота артикуляції. Голос Polly Garter не є монотонним, так як легко змінюється за всіма просодичними параметрами.

Очевидно, що за вдалою акторською грою або виразним художнім читанням, за майстерно зображуваними образами завжди стоїть кропітка творча праця виконавця. Знання мовної тканини художнього твору, розуміння авторського задуму, уміння використовувати його "підказки" та вживатися у змальовані ним образи є запорукою того, що у грі актора літературно-художній твір набуде живого звучання і буде адекватно сприйнятий слухачами. Мовні портрети персонажів у художній літературі створюються для відтворення живої людської мови, але мова "букв" не може передати усього багатства звучної мови, її емоційність, експресію та силу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ахманова О.С. и др. Филологическая фонетика. М., 1985.
2. Будагов Р. А. Литературные языки и языковые стили. М., 1967.
3. Вербицкая М. В., Миндрул О.С. Вопросы изучения стиля словесно-художественного творчества / Теория и практика, изучения современного английского языка. М., 1985.
4. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. М., 1959.
5. Кулешов В.В. Введение в типизацию английской речи. М. 1981.
6. Миндрул О.С. "Фонетика английского языка. Методические указания. М., 1986.
7. Чижевская М. И. Язык, речь и речевая характеристика. М., 1976.
8. Dylan Thomas. Under Milk Wood. Play for voices. London, 1991.

SUMMURY

The creation of speech portrayal of the literary personage in the present article has been analysed on the play for voices "Under Milk Wood" by Thomas Dylan. Special attention has been paid to the articulatory means and ways of speech portrait.